

ЕКОНОМІЧНА ПРИРОДА ПСЕВДОКООПЕРАТИВІВ І НЕБЕЗПЕКА ЇХ ПОШИРЕННЯ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ УКРАЇНИ

В. В. Зіновчук, доктор економічних наук

Розвиток сільськогосподарської обслуговуючої кооперації слід розглядати як об'єктивно необхідний етап формування ринкової економічної системи та невід'ємну складову становлення демократичного суспільства в Україні. Стратегічна спрямованість кооперативних ініціатив в аграрному секторі національної економіки охоплює не тільки економічний аспект – системну та ефективну підтримку вітчизняних сільськогосподарських товаровиробників, але й слугує важливим інструментом соціального захисту сільського населення, збереження сімейно-трудоного укладу сільського життя, подолання сільської бідності й упередження деградації сільської місцевості.

Унікальна роль і зростаюче значення сільськогосподарської обслуговуючої кооперації повинні розглядатися у контексті інтеграції аграрного сектора національної економіки у світовий економічний простір, особливо з позицій набуття Україною членства у Світовій організації торгівлі та євроінтеграційної перспективи. Обслуговуючі кооперативи здатні відкрити доступ до цивілізованих ринкових відносин усім бажаючим сільськогосподарським товаровиробникам, незважаючи на їх організаційно-правовий статус, масштаби господарювання, обсяги виробництва продукції. Саме завдяки сільгоспокооперативам і за їх допомогою аграрний сектор може забезпечити свою присутність і зміцнити конкурентні позиції як на внутрішньому, так і міжнародних ринках продовольства та сільськогосподарської сировини.

Підтримка і розвиток сільськогосподарської обслуговуючої кооперації у національному, регіональному та локальному масштабі, передусім, повинні передбачати безкомпроміс-

не протистояння некваліфікованому, некомпетентному, а часом і навмисно неправильному тлумаченню суті кооперативної організації, її особливої економічної природи, фундаментальних принципів кооперації. На всіх етапах і ділянках формування кооперативного руху будь-які викривлення і нехтування важливими цінностями цієї унікальної економічної організації загрожують появою і поширенням так званих псевдокооперативів. Їх існування і, що край небажано, безвідповідальна підтримка призводить до невиправданого розбазарювання суспільних ресурсів, індиферентності широких верств сільського населення, підризу його віри в силу та можливість реалізації власних ініціатив.

Ідентифікації суті кооперативу як особливої економічної організації, вивченню його унікальної економічної природи та концептуального забарвлення присвячено праці видатних учених-кооператорів минулого, дослідження яких мали певне відношення до етнічної території України. Серед класиків кооперації варто згадати М. Туган-Барановського [9], Б. Мартоса [5], О. Чаянова [11], І. Ємельянова [13], І. Витановича [1] та ін. Їх фундаментальний внесок у скарбницю кооперативної думки широко визнаний і належним чином оцінений науковцями та кооператорами-практиками у світі. Однак теоретичне надбання згаданих учених-кооператорів суперечило ідеологічним догмам, що панували у часи тоталітарного минулого нашої країни. Тому лише після проголошення державної незалежності України, кардинальної зміни політичної та економічної систем відкрилась можливість переосмислення, здавалося б, цілком зрозумілих і усталених наукових істин. В цьому контексті цікавими й

корисними є дослідження сучасних вітчизняних учених-кооператорів, серед яких найвідомішими є В. Гончаренко [2, 3], Ф. Горбонос [4], Л. Молдаван [6], А. Пантелеймоненко [7, 8], Ю. Ушкаренко [10] та ін.

Але з поширенням принципово нової для нашої країни концепції кооперативу як іманентної складової ринкової економічної системи та демократичного суспільства виникла дискусія між дослідниками, які позиціонують себе між двома полярними підходами. З одного боку, це абсолютизація необхідності «забезпечення чистоти» кооперативної ідеї, а з іншого – недооцінювання або навіть нехтування роботою з відповідним понятійним апаратом. Ця дискусія виявилася аж ніяк суто академічною, вона призвела до цілком конкретного результату – виникнення підґрунтя для поширення, а, врешті, й до поширення псевдокооперативів. Необхідність тлумачення небезпечності такої ситуації і обґрунтування можливості її уникнення зумовили необхідність проведення даного дослідження.

Мета дослідження – розкрити сутність кооперативу як особливої економічної організації і на цих засадах протистояти спробам і наслідкам його неналежного тлумачення, що здатне спричинити виникнення і поширення псевдокооперативів.

У всесвітньо відомому Уебстерському тлумачному словнику англійської мови зазначається, що слово «кооператив» вживається з 1883 р. і означає «організацію або підприємство, що є власністю тих і працює для вигоди тих, хто користується його послугами» [15, с. 288]. Слід додати, що кооператив є специфічним видом підприємства. Його унікальність полягає в орієнтації не на отримання прибутку, що є нормальним для будь-якого підприємства, а на як можна повніше задоволення економічних потреб своїх членів, які одночасно є і його клієнтами, і власниками свого підприємства.

По суті, кооперативи – це високоорганізована форма взаємодопомоги. Їх можна розглядати як допоміжні чи обслуговуючі структури у відношенні до тих економічних цілей, які ставлять перед собою члени кооперативу. Отже, визначення кооперативу повинно одночасно вирішити три завдання: підкреслити

асоціативно-корпоративний характер утворення, виділити специфічні риси кооперативної організації, відрізнити кооперативи від інших типів підприємств, що концептуально ідентифікує його як унікальну економічну організацію. Це дає підстави стверджувати, що кооператив є підприємством корпоративного типу, створене шляхом добровільного об'єднання матеріальних внесків і зусиль товаровиробників-власників (громадян і юридичних осіб) для забезпечення їх сільськогосподарської діяльності на основі демократичного контролю і розподілу ризиків і доходів відповідно до участі в господарській діяльності підприємства.

Створення і функціонування кооперативного підприємства базується на усталених вимогах організаційно-економічного характеру, які називають принципами кооперації. По суті, принципи кооперації являють собою певну систему забезпечення демократичної атмосфери кооперативного руху і втілюють ті загальнолюдські цінності, що роблять кооперацію привабливою для людей різних країн і сфер діяльності. Принципи, на яких будується діяльність кооперативу, не варто розглядати як щось незмінне. Вони такі ж динамічні, як і середовище, в якому існує кооператив.

За визначенням відомого німецького спеціаліста у галузі кооперативного права Г. Мюнхнера, кооперативні принципи – це система абстрактних ідей, які кооперативи здобули на власному практичному досвіді і які в минулому довели, що вони є найприйнятнішими керівними установками для бажаючих створити і підтримувати діяльність кооперативних товариств [14, с. 18]. За визначенням іншого вченого, відомого американського дослідника кооперації Д. Бартона, принцип кооперації – це верховне правило керівництва, загальна основоположна істина, всебічний і універсальний порядок, що відображає особливі цілі й унікальність кооперативної форми бізнесу [12, с. 23]. Кооперативні принципи є основою розуміння сутності, організаційної ідентичності, економічного механізму та соціального призначення кооперативної організації, вони віддзеркалюють генезис і еволюцію кооперативної ідеї. Як відомо, до фундаментальних принципів кооперації, що набули міжнародного визнання, належать такі, як від-

критерієм добровільне членство; демократичний контроль (один член кооперативу – один голос); економічна незалежність кооперативу; розподіл доходів (а також збитків, ризиків тощо) пропорційно до участі у господарській діяльності кооперативу; турбота про освіту учасників кооперації.

Хоча кооперативна ідея не є догмою, а кооперативні принципи – постулатами, все-таки існують певні критерії відповідності будь-якого кооперативу (або суб'єкта господарювання, що так називається) концепції кооперативного підприємства у ринковій економічній

системі (рис. 1). До таких критеріїв слід віднести: а) корпоративний характер підприємства, коли, як підкреслив класик теорії кооперації І. Смельянов, кооператив повинен являти собою агрегативне співтовариство приватних власників [13, с. 112]; б) призначення кооперативу бути «продовженням» особистого господарства його клієнта-власника, тобто мати обслуговуючий характер; в) неприбуткову природу кооперативного підприємства, яка реалізується за допомогою механізму кооперативних виплат.

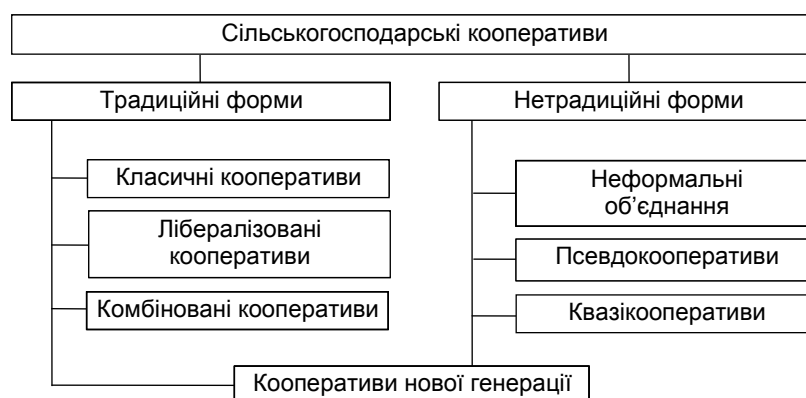

Рис. 1. Класифікація сільськогосподарських кооперативів за їх відповідністю концепції кооперативного підприємства у ринковій економічній системі

До традиційних кооперативів насамперед слід віднести класичні кооперативи, тобто ті, що засновані на фундаментальних принципах кооперації і не мають відхилень від концепції кооперативного підприємства. Лібералізовані кооперативи відрізняються від класичних тим, що вільно трактують певний принцип кооперації. Наприклад, обмежують принцип відкритості, надають послуги особам, що не мають статусу сільськогосподарського товаровиробника. Комбіновані кооперативи характеризуються поєднанням сільськогосподарської і несільськогосподарської діяльності (наприклад, надання кредитів, страхування, постачання споживчих товарів тощо). Проте всі перелічені форми кооперативів відповідають наведеним вище критеріям, тому їх слід вважати традиційними.

До нетрадиційних належать кооперативи, що існують на неформальній основі, тобто не реєструються як кооперативи, але фактично являють собою певну форму взаємодії сіль-

ськогосподарських товаровиробників. Вони можуть суттєво відрізнитися від традиційних кооперативів. Наприклад, не створювати відповідну систему управління, не здійснювати кооперативних виплат, не застосовувати принцип відкритого членства тощо.

До псевдокооперативів відносяться ті, що зареєстровані як кооперативи або вважають себе кооперативами, але насправді значно відхиляються від традиційних кооперативів. Наприклад, вони не будують свою діяльність на приватно-дольовій формі власності, отже, не є агрегативним об'єднанням приватних власників, або їх діяльність спрямована на отримання прибутку, або розподіляють доходи не як кооперативні виплати, а пропорційно вкладеному капіталу. Спільною ознакою квазікооперативів і традиційних кооперативів є лише назва, тобто вони взагалі не є кооперативними підприємствами за своєю природою.

Окрему позицію посідають, так звані, кооперативи нової генерації, що останнім часом

поширилися у США, Канаді та Західній Європі. Вони успадковують риси традиційних кооперативів, хоча за певними ознаками можуть бути зараховані й до нетрадиційних кооперативів (наприклад, закрите членство, розподіл прибутку пропорційно вкладеному капіталу, залучення до несільськогосподарської діяльності з метою отримання прибутку).

Становлення кооперативного руху в нашій країні зіштовхнулося з масовою підміною понять, що, у свою чергу, сприяло істотному поширенню структур, які лише частково відповідають або навіть повністю не відповідають поняттю «кооперативна організація». Таке вже не раз відбувалося у нашій історії. Прикладом псевдокооперативів у сільському господарстві України можуть слугувати:

- колективні господарства (колгоспи), створені в результаті насильницької колективізації у період сталінського режиму;
- кооперативи періоду «перестройки», коли авторитет кооперативної ідеї був невдало використано як альтернативу командно-централізованій економіці, що колапсувала;
- сільськогосподарські виробничі кооперативи, створені в результаті формальної реструктуризації дисфункціональних колективних сільськогосподарських підприємств;
- кооперативи, орієнтовані на отримання прибутку від посередницької діяльності, що стало можливим через «кооперативний вакуум», утворений у прийнятій моделі побудови ринкової економічної системи (а може й відсутності такої) в Україні.

Однією з причин, що гальмують розвиток кооперації ринкового типу у сільському господарстві України, є поширення серед різних верств населення гіпертрофованої оцінки ролі так званих виробничих кооперативів. Таких кооперативів практично не існує в жодній з розвинутих країн світу. Вони поширилися лише в країнах, що розвиваються (головним чином в Африці та південно-східній Азії), і в окремих посткомуністичних країнах. Однак очевидною є тенденція зменшення ролі та місця виробничих кооперативів у країнах, що активно здійснюють ринкову трансформацію своєї економіки, особливо тих, що пов'язують своє майбутнє з членством у ЄС.

В Україні виробничі кооперативи у сіль-

ському господарстві поширилися завдяки своїй подібності до колективних сільськогосподарських підприємств. Саме це зробило їх привабливими для значної кількості господарств, змінивши свій організаційно-правовий статус у період проведення аграрної реформи, особливо з 1999 р. Тоді кожне четверте реформоване підприємство перетворилося у сільськогосподарський кооператив. Їх популярність є зрозумілою через намагання зберегти цілісні майнові комплекси, виробничу та соціальну інфраструктуру, кваліфіковані кадри, переваги великомасштабного виробництва, такі як науково обґрунтовані сівоzmіни, спеціалізацію та кооперування праці та ін. Проте у процесі подібного «реформування» мали місце лише формальні, «косметичні» зміни, що не позбавило ці підприємства економічних і соціальних проблем, пов'язаних із дефектами системи колективного господарювання. Формальне реформування унеможливило ринкову адаптацію виробничих кооперативів.

Отже, виробничі кооперативи у сільському господарстві не можна вважати перспективними утвореннями, що відповідають стратегічним цілям ринкової трансформації аграрного сектора. Їх поширення є тимчасовим явищем – атрибутом перехідного періоду, здатним лише певним чином послабити соціальну напругу ринкової трансформації сільського господарства за рахунок псевдоеволюційного здійснення аграрних перетворень. Слід очікувати на поступове зменшення кількості й економічної значимості виробничих кооперативів у сільському господарстві, їх подальшу трансформацію в інші, більш адекватні ринковій економічній системі організаційно-правові форми сільськогосподарських підприємств.

На відміну від різного типу псевдо- і квазікооперативних утворень, в аграрному секторі економіки України сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи являють собою особливий тип підприємства корпоративного (інтегрованого) типу, створеного шляхом добровільного об'єднання капіталів і зусиль сільськогосподарських товаровиробників, що є одночасно його власниками та клієнтами, але які при цьому залишаються незалежними суб'єктами господарювання (рис. 2).

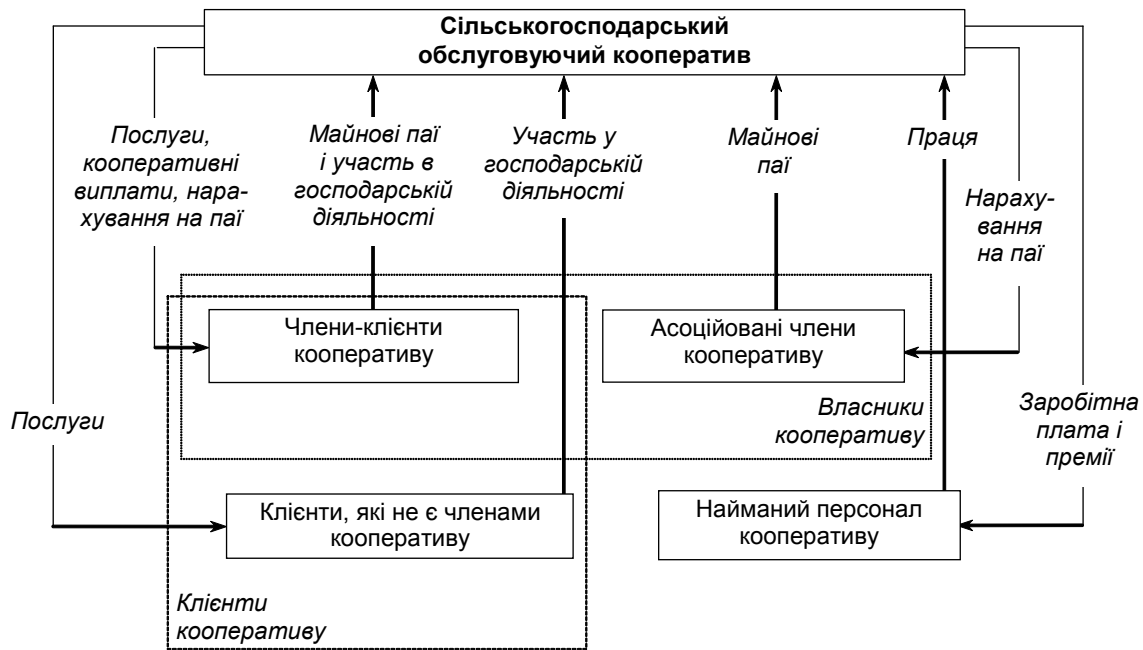

Рис. 2. Організаційна модель сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу

Мотиваційною основою розвитку кооперації для сільськогосподарських товаровиробників має стати отримання синергетичного ефекту групових дій, зокрема: протистояння непродуктивному (спекулятивному) посередництву, участь у прибутках на всіх етапах просування виробленої ними продукції, отримання послуг за мінімальними цінами, доступ до ринків і економія трансакційних витрат, переваги великомасштабного бізнесу, використання нової (продуктивної, а отже, дорогої) техніки та інноваційних технологій, залучення професійного менеджменту, розподіл ризику та координація дій.

Нині в Україні нараховується понад 1 тис. обслуговуючих кооперативів. Однак їх значна частина лише зареєстрована і ще не почала своєї діяльності, інша – функціонує із значними порушеннями кооперативних принципів (псевдокооперативи), а ще одна частина тільки формально належить до кооперативів (квазікооперативи). Централізованого збору, обробки та узагальнення статистичної інформації про обсяги діяльності кооперативів, їх товарообіг, фінансові результати діяльності поки не проводиться. Не існує також органа, який би ідентифікував відповідність діяльності кооперативів міжнародним коопера-

тивним принципам і здійснював моніторинг розвитку сільськогосподарської кооперації на національному рівні. Отже, існування різнобічної і достовірної оцінки стану економічного розвитку сільськогосподарської кооперації є проблематичним. На цьому фоні поширення псевдокооперативів не отримало належної економічної, правової та соціальної оцінки.

Визначний російський письменник Л. М. Толстой сказав: «Главное препятствие на пути к истине – не ложь, а подобие истины». Це повною мірою можна віднести й до псевдокооперативів. Їх поширення заводить в оману потенційних кооператорів, сіє серед них сумнів про доцільність вибору кооперативної форми групових дій. Існування псевдокооперативів також дає підстави для необ'єктивної оцінки економічної і соціальної ролі кооперації, деформує суспільну думку про її сутність і можливості, дискредитує кооперативний рух, підриває авторитет справжніх кооперативів. Псевдокооперативи, націлені на отримання прибутку, як правило, ігнорують соціальне призначення кооперації, а державна фінансова підтримка комерційних структур під виглядом кооперативів створює підґрунтя для корупції і тіньових схем. У результаті відбувається втрата динаміки та зниження ефективності ринко-

вих перетворень.

Поширенню псевдокооперативів і їх пагубному впливу на формування кооперативного руху в аграрному секторі національної економіки повинно протистояти введення державного реєстру сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, на який слід покласти функції моніторингу їх створення та функціонування, а також контролю за дотриманням ними фундаментальних принципів кооперації і відповідністю концепції кооперативного підприємства у ринковій економічній системі. Такий реєстр створить передумови посилення державної підтримки розвитку кооперації, підвищення її ефективності й адресності.

Важливо, щоб уже на нинішньому етапі до цього процесу підключилися громадські та представницькі (недержавні) організації сільськогосподарських товаровиробників-кооператорів. Такі організації повинні мати право виконувати контролюючі функції, що дозволить зменшити залежність розвитку кооперації від державних чиновників. Завданням національного масштабу повинен стати система багаторівневої кооперативної просвіти та формування позитивної суспільної думки про соціально-економічну місію кооперації, її потенціал і перспективи розвитку. Доцільним уявляється також зміна кооперативного законодавства з метою унеможливлення появи під видом кооперативів різних сумнівних структур, здатних підривати авторитет і престиж цього винятково важливого інституту демократичного суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Витанович І. Історія українського кооперативного руху. – Нью-Йорк : TUK, 1964. – 624 с.
2. Гончаренко В. В. Кредитні спілки як фінансові кооперативи: міжнародний досвід та українська практика / В. В. Гончаренко. – К. : Наукова думка, 1997. – 240 с.
3. Гончаренко В. В. Кредитна кооперація. Форми економічної самопомоги сільського і міського населення у світі та Україні (теорія, методологія, практика) / В. В. Гончаренко. – К. : Глобус, 1998. – 256 с.
4. Горбонос Ф. В. Кооперація: методологічні та методичні основи / Ф. В. Горбонос. – Львів : Львівський державний аграрний університет, 2003. – 264 с.
5. Мартос Б. Теорія кооперації / Б. Мартос // Українська економічна думка. – К. : Знання, 1998. – С. 355–364.
6. Молдаван Л. В. Основні закономірності розвитку обслуговуючих кооперативів в Україні / Л. В. Молдаван // Вісник Полтавського державного сільськогосподарського інституту. – 2001. – № 5–6. – С. 16–17.
7. Пантелеймоненко О. А. Становлення кооперації в українському селі: історико-економічні аспекти : монографія / О. А. Пантелеймоненко. – Полтава : РВВ ПУСКУ, 2006. – 227 с.
8. Пантелеймоненко А. О. Аграрна кооперація в Україні: теорія і практика : монографія / О. А. Пантелеймоненко. – Полтава : РВЦ ПУСКУ, 2008. – 347 с.
9. Туган-Барановский М. И. Социальные основы кооперации / М. И. Туган-Барановский. – М. : Экономика, 1989. – 496 с.
10. Ушкаренко Ю. В. Формування економічних взаємовідносин в обслуговуючих кооперативах / Ю. В. Ушкаренко // Таврійський науковий вісник. – 2005. – Вип. 37. – С. 279–283.
11. Чаянов В. А. Основные идеи и формы организации сельскохозяйственной кооперации / В. А. Чаянов. – М. : Наука, 1991. – 455 с.
12. Barton David G. 1. What is cooperative? 2. Principles / D. G. Barton // Cooperatives in Agriculture. Edited by David Cobia. – Englewood Cliff : Prentice Hall, 1989. – P. 1–34.
13. Emelianoff Ivan V. Economic Theory of Cooperation: Economic Structure of Cooperative Organizations / Ivan V. Emelianoff. – Davis : University of California, 1948. – 266 с. – (Reprinted 1995).
14. Münkner Hans-H. Co-operative Principles and Co-operative Law. Institut für Kooperation in Entwicklungsländern. – Marburg : Lahn, 1981. – 345 s. – (4th Reprint).
15. Webster's Ninth New College Dictionary. – Springfield : Merriam-Webster Inc., 1985. – 1562 p.